

az az, hogy a jogtörténész csapat – amelynek tagjairól közismert, hogy csak aludni járnak haza a könyvtárból – miért nem hozza felszínre azt a sok-sok szellemi kincset, amelyet a könyv magában rejt. Egy ilyen fontos, ám a joghallgatók által mégsem feltétlenül ismert szerző jogbölcséleti tárgyú kötetének megjelentetésekor a kísérő tanulmányoknak miért kell a „hordozó közeg által kialakított általános vélemény”²³ (?) problémájával vagy Kelsen *Tiszta jogtanának* magyar fogadtatásával²⁴ foglalkoznia? Nem lett volna esetleg célszerűbb Waldstein természetjog-tanát a természetjogi irányzatok mára igen népszerűvé vált családjában elhelyezni inkább?

A kérdések sorolása helyett szögezzük inkább le, hogy Waldstein, a természetjog – és általában a jogbölcsélet – kiérdemli a tiszteletet. Ha a magyar kiadáshoz Erdő Péter bíboros úr által írt lendületes, a szerző elméleti és gyakorlati munkásságát egyszerre méltató ajánlásban az a remény fogalmazódik meg, hogy a kötet majdan az egyetemi közösség lelki épülését szolgálja, úgy a recenzió mindössze annyit tehet ehhez hozzá, hogy azt kívánja: a könyv szolgáljon causaként az egyetemi közösség tagjainak számító jogtörténészek és a jogbölcsélek közötti szakmai dialógus kialakulásához is.

PAKSY MÁTÉ

– AZ EURÓPAI UNIÓ KERESZTÉNY GYÖKEREI –

EURÓPAI IDENTITÁS ÉS A LISSZABONI SZERZŐDÉS

SZABÓ MARCEL

egyetemi docens (PPKE JÁK)

Európa keresi az identitását, több mint ötven évvel a Montánunió megalakítása után és jó fél évszázaddal az Európai Gazdasági Közösség, valamint az Euratom létrejöttét követően. Miért most? Miért van szükségünk európai identitásra? Az identitás önmeghatározást jelent, annak megfogalmazását, hogy mit vállalunk magunkból a világ felé, mi az, ami megkülönböztet a többiektől. Ily módon az európai identitás is azt jelenti, hogy Európa megtalálja azokat a közös pontokat, amelyeket valamennyi európai polgár elismer.

1. Az európai identitás alkotmányos jelentősége

A tanulmány központi kérdése, hogy miért a Lisszaboni Szerződés megalkotását követően kell megtalálnunk az európai identitást. Joseph Weiler megállapítása szerint „[A] demokráciában demokratikus alapelveket szokás megkívánni, vagyis a többség

²³ WALDSTEIN i. m. 25.

²⁴ WALDSTEIN i. m. 17–18.

hatalma a kisebbség fölött csak egy olyan politikai rendszerben fogadható el, amely egyetlen nép kifejeződési formája, bármely identitású legyen is. Ezzel szemben azt, amikor egy olyan kisebbség köteles engedelmessé válni a többségnek, amely nem tartozik magához a néphez, általában az alávetettség példájaként tartjuk számon.”¹

Ez tehát az európai identitás tétje: létezik-e vajon egy európai démosz, egy európai nép, amelynek tagjai hajlandók elfogadni, hogy egyes kérdésekben, amelyekről korábban a nemzet, mint politikai közösség volt jogosult dönteni, most közös döntés születik?

Az Európai Közösségeket hosszú időn keresztül úgy határozták meg, mint egy nemzetközi szervezetet, egy regionális integrációt. A Lisszaboni Szerződés megfogalmazása után az Európai Unió vonatkozásában helyesebb pre-föderációról beszélni. A Lisszaboni Szerződés megalkotásának legfontosabb, kvázi alkotmányjogi dimenziója, hogy a Lisszaboni Szerződés elfogadását követően meghatározó jelentőségű kérdésekben az Európai Unió jogosult dönteni. A bevezetett reformok a többségi döntéshozatalt tették meghatározóvá, a három pillér oly módon szűnt meg, hogy szupranacionálissá vált az Európai Unió, csupán néhány érzékeny területet leszámítva, mint az európai adójogi és társadalombiztosítási kérdéseket vagy a közös kül- és biztonságpolitikát. Az Európai Unió kibővítése látszólag teljesen indokolttá tette a többségi döntéshozatalt, ugyanakkor az Uniónak inkább a sokszínűsége, mint a többség diktátumára kellene törekednie. „Amikor az Unión belül növekednek a különbségek, akkor nem több – többségi döntéssel kialakított – állásfoglalásra, hanem több rugalmasságra van szükség”² – hangsúlyozza Roland Vaubel. Erre példaként hozható fel a megerősített együttműködés, amelynek keretei között a tagállamok egy csoportja – legalább kilenc tagállam kezdeményezése esetén³ – szorosabb együttműködést vezethet be, anélkül, hogy a résztvevő államok megpróbálnák akarataikat rákényszeríteni a többi tagállamra.

Sokan az európai politikai együttműködés kiemelkedő értékének tekintik a politikai kultúra magas fokát, amely tekintettel van a kisebbségben maradtak jogaira is. Tegyei Gábor szerint „[A]rra, amit egyes államokban láthatunk, nevezetesen, hogy a kormányzópárt érdekeit gátlástalanul érvényesítheti, tekintet nélkül a kisebbségekre, Európa viszonylatában gondolnunk sem szabad.”⁴ A tagállamok növekvő száma azonban lassanként megváltoztatja a korábbi szemléletet, és elkerülhetlenné válik, hogy az EU figyelmen kívül hagyja egyes tagállamai politikai érdekeit, érzékenységét az Unió érdekében.

2. Európa mint kulturális és vallási közösség

Európa építkezik, folyamatosan bővülnek hatáskörei és ezzel együtt a nemzetállamok folyamatosan veszítenek hatásköreikből. Ennek következtében az állampolgárok köz-

¹ Joseph H. H. WEILER: *The Constitution of Europe. 'Do the New Clothes Have an Emperor?' and Other Essays on European Integration*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999. 113.

² Roland VAUBEL: *Az unió árnyéka – Az európai intézmények gögje*. Budapest, Allprint, 2004.

³ Ld. az Európai Unióról szóló Szerződés 20. cikkét.

⁴ TEGYEI Gábor: A keresztény társadalompolitikai elképzelések hatása az Európai Unió politikájára. *Európai szemmel* 1996/4. 49.

vetlen ellenőrzési lehetősége is csökken az európai döntések vonatkozásában. Sokan remélik, hogy az európai démosz tartóoszlopa, alkotmányos tényezője lesz az Európai Uniónak. Ennek azonban feltétele, hogy legyen olyan közös identitásunk, amely Európa polgárait összeköti. Ha nincsen európai identitás, ha csupán nemzetek közössége alkotja Európát, akkor az Európai Unióban hozott döntések, még ha jogosak is lesznek, mégsem tekinthetők teljes mértékben legitimnek.

„Sokan úgy érzik, hogy az EU csak akkor nyerhet demokratikus legitimitációt, ha az európai démosz alakul ki kollektív identitással”⁵ – állítja Dieter Fuchs és Hans-Dieter Klingemann. Természetesen az sem mellékes, hogy mire épülhet és mit foglalhat magában az európai identitás. A közös európai identitás lehetséges maximuma a közös kulturális és történelmi gyökereket tudatosan megélő európai nemzettudat kialakulása lehetne. Bár erre az esély jelenleg csekély, figyelemre méltó Ove Korsgaard tanulmánya, aki egy nemzetközi neveléstudományi szemlében összegezte elképzeléseit arról, hogyan lehetne az Unió tagállamaiban a közös identitást neveléssel kialakítani.⁶ Korsgaard felhívja a figyelmet a skandináv felnőtteképzés, az ún. „folkeoplysning” hagyományaira, amely szintén politikai célok mentén szerveződött meg a 19. századtól kezdődően. A folkeoplysning célja az volt, hogy a civil társadalmat fejlessze, és a legegyszerűbb néprétegeket ráébressze közös hagyományaikra, történelmükre és kultúrájukra. Ez a folyamat vezetett el a dán, svéd és norvég nép politikai öntudatra ébredéséhez.

A nemzeti romantika idején társul a hazaszeretet mellé demokratikus politikai tartalom: az egyének a közösségért érzett felelőssége, a társadalmi szerződés gondolata és az emberek egyenlősége vezet el a népszuverenitás gondolatához. Bár a politikai nemzetté válás sok európai országban együtt járt a polgári demokráciáért folytatott küzdelemmel, a nemzetek kialakulását évszázados fejlődés előzte meg. Az Európai Unió története túl rövid ahhoz, hogy polgárai erős érzelmi kötődést alakíthattak volna ki magukban. Fuchs és Klingemann idézett tanulmányukban hangsúlyozzák, hogy közös identitás csak egy beazonosítható közösség tagjai között épülhet ki, az Európai Unió határai azonban bizonytalanok.

Huntington szerint a katolikus és protestáns nyugati kereszténység, az ortodoxia, illetve a muzulmán világ egymástól eltérő társadalmi-kulturális-politikai hagyományokat teremtettek.⁷ Ezek a tendenciák olyan alapvető módon befolyásolták az érintett nemzetek fejlődését, hogy az jelentősen szekularizált világunkban is összeköti az eltérő vallási hagyománnyal rendelkező országokat. Az „Egységet a sokféleségben” gondolatot jelmondattá emelő Európai Unióban azonban kirekesztőnek tűnik ez az álláspont, és csak Fuchs és Klingemann tettek kísérletet arra, hogy értekezzenek a Nyugat-és Közép-Kelet-Európát elválasztó kulturális szakadékról.⁸ A vallási hagyományok

⁵ Dieter FUCHS – Hans-Dieter KLINGEMANN: Eastward Enlargement of the European Union and the Identity of Europe. *West European Politics*, 25. 2002/2, 12., 19., 36.

⁶ Ove KORSGAARD: A European Demos? The Nordic adult education tradition – *folkeoplysning* – faces a challenge. *Comparative Education*, 38. 2002/1. 7–16.

⁷ Samuel P. HUNTINGTON: The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72. 1993/3. 22–28.

⁸ FUCHS–KLINGEMANN i. m. 19–52.

mellett a Habsburg Birodalom, Oroszország, valamint a Szovjetunó által teremtett politikai hagyományokkal magyarázták a társadalmi-kulturális különbségeket. Állításuk szerint empirikus kutatásaik igazolták, hogy a Kelet-Közép-Európában élők fontosabb szerepet tulajdonítanak az államnak az egyén életében, mint nyugati társaik, ugyanakkor nagyobb szolidaritással fordulnak a társadalom elesett tagjai felé.⁹ A civil társadalom szervezettsége és a társadalom tagjai közötti bizalom alacsonyabb fokú Kelet-Közép-Európában, mint Nyugat-Európában. A megközelítően azonos vagy hasonló demokratikus politikai felfogás nélkülözhetetlen az európai démosz kialakulásához, állítják a szerzők, akik szerint Nyugat- és Közép-Kelet-Európa polgárai nem állnak annyira távol egymástól, hogy ez áthidalhatatlan akadályt teremtsen. Nem tekintik azonban demokratikus társadalmaknak a volt Szovjetunió tagállamait a balti országok kivételével.¹⁰

Közismert, hogy az Alkotmányos Szerződéssel kapcsolatos társadalmi kezdeményezés a kereszténységet szerette volna megjeleníteni a Szerződésben. Az európai identitás egyik alapja a keresztény hagyomány lehetne. Itt idézhetjük Romano Prodi nyilatkozatát: „Nem kételkedhetünk abban, hogy a kereszténység hatalmas mértékben járult hozzá azon értékek, ideálok és remények létrehozásához, amelyek ma az európai kultúra részeit alkotják. Európa történelmének nincs értelme a kereszténység történelme nélkül, annak erejével és gyengéivel együtt.”¹¹ Jacques Delors megállapítása szerint: „Európának lélekre is szüksége van”.¹² Emellett utalhatunk az alapító atyákra is, elsősorban Robert Schumanra, aki az ‘Európáért’ című művében írta: „A demokrácia keresztény lesz, vagy nem is lesz.”¹³ Ezek tehát azok az elméleti alapok, ahonnan kiindulhatunk, hogy egy közös pontot találjunk, amelyben a leendő, létrehozandó vagy saját magát definiálendő európai démosz megtalálhatná a hagyományait, eredetét.

Mit mond ehhez képest a Lisszaboni Szerződés? Akár győzelemként is értékelhetnénk azt, hogy Európa vallási öröksége – az Alkotmányos Szerződésből áttemelve – bekerült a Preambulumba: „ösztönzést merítve Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből [...]”. Ez a megfogalmazás azonban sajnálatosan leválasztotta a vallási örökséget a kulturális és humanista örökségtől, mintha közöttük semmiféle kapcsolatot nem fedezhetnénk fel. Érdemes megemlíteni, hogy a humanizmus alapértékeként az értelem tiszteletét nevezi meg a Preambulum, ugyanakkor a fogalmat megkülönbözteti a vallástól. Úgy tűnhet, mintha a Preambulum a vallást és az értelmet egymással szembeállítaná, aminek semmiképpen sem jó az üzenete a XXI. században.

Weiler ‘Keresztény Európa: felderítő esszé’ című művében hangsúlyozza, hogy az Alkotmányos Szerződés megfogalmazóinak a vallási örökség kapcsán is tekintettel

⁹ Uo. 51.

¹⁰ Uo.

¹¹ Romano PRODI: *Az intézmények Európája és a karizmák Európája együtt dolgoznak*. Az előadás 2004. május 8-án Stuttgartban, az „Együtt Európáért” nemzetközi találkozóon hangzott el. <http://w3.exnetnet.hu/~tavlatok/6501tanulm.htm> (Utolsó látogatás ideje: 2012. február 12.)

¹² ‘Summary of Addresses by President Delors to the Churches’. Az Európai bizottság közleménye. Hága, 1992. (Nr 704E/92).

¹³ Robert SCHUMAN: *Európáért*. Pécs, Pro Pannonia, 2004. 52–53.

kellett volna lenniük az európai alkotmányos hagyományokra.¹⁴ Így például a Dán Királyság alkotmányának I. rész 4. cikke leszögezi, hogy az evangéliumi lutheránus egyház Dánia államegyháza. Görögország alkotmánya értelmében: „Görögországban az uralkodó vallás Krisztus kelet-ortodox egyházának vallása. Elismerve fejének a mi urunk Jézus Krisztust, Görögország ortodox egyháza elválaszthatatlanul egyesül hit-tételeiben a konstantinápolyi Nagy Egyházzal, és Krisztusnak minden más, azonos hit-vallású egyházával, megtartva tántoríthatatlanul a szent apostoli, valamint a zsinatok által felállított kánonokat és a szent hagyományokat.”¹⁵

Írország alkotmányának preambuluma a következőket mondja ki: „Mi, Írország népe alázatosan elismerve kötelezettségeinket a mi Urunk Jézus Krisztus felé, aki átsegítette atyáinkat évszázados megpróbáltatásaikon [...]”; Málta alkotmánya szerint: „Málta vallása az apostoli római katolikus vallás”¹⁶ – itt is államvallásról van szó. A Német Szövetségi Köztársaság alkotmánya ezekkel a szavakkal kezdődik: „Isten és ember előtti felelőssége tudatában és attól az akarattól áthatva, hogy mint az egyesült Európa egyenjogú tagja, a világbékét szolgálja, a német nép meghatározza alaptörvényét.” Ez csupán néhány példa arra, hogy az európai alkotmányok egy részében létezik az az alkotmányos hagyomány, amely Európa keresztény gyökereire utal. A keresztények nem sajátíthatják ki maguknak Európát, évszázadok óta együtt élnek Európában muzulmánokkal és zsidókkal, az európai történelem emellett sok szempontból ellentmondásos. Amikor azonban elkezdjük keresni azokat a pontokat, amelyek összekötnek bennünket, akkor azt láthatjuk, hogy a keresztény gyökerekből ered a kultúra és a hagyomány jelentős része, amelyet Európában minden vallásos és nem vallásos ember átél. Erre a hagyományra való hivatkozás elmaradása önmagában is beszédes.

Megjegyzendő az is, hogy létezik olyan tudományos nézet, amely az Európai Unió egységének alapját éppen abban látja, hogy Nyugat-Európa országai egyformán szekularizáltak, és a hozzájuk csatlakozó és jelenleg vallásosabb társadalmi tendenciákat mutató Kelet-Közép Európa államai hamarosan felzárkóznak a globalizáció által elérhetetlenné vált trendhez.¹⁷

3. Az európai démosz mint politikai közösség

Úgy tűnik, hogy Európa népei között a közös kultúra, a vallási és történelmi hagyományok nem teremtenek olyan közös nevezőt, amelyre kollektív európai nemzettudat épülhetne. Érdekes alternatívát ajánl Habermas német filozófus, aki az alkotmányos hazafiság gondolatát ültette el az európai politikai filozófiában. Az alkotmányos hazafiság nem más, mint elkötelezettség az európai polgári demokratikus jogok iránt,

¹⁴ Joseph H. H. WEILER: *Keresztény Európa: felderítő esszé*. Ford. és szerk. Rihmer Zoltán. Budapest, Szent István Társulat, 2006.

¹⁵ Ld. a görög alkotmány II. fejezet 3. cikkét.

¹⁶ Uo. I. fejezet 2. cikk.

¹⁷ Olivier COSTA – François FORET: The European Consociational Model: An Exportable Institutional Design? *European Foreign Affairs Review*, 10. 2005/4. 501–516.

anélkül, hogy az Európai Unió népeit egyetlen kulturális közösségként próbálnánk értelmezni. Az európai polgárok jogközösségét uniós szinten szeretné megteremteni, érintetlenül hagyva azok nemzeti identitását. Az európai alkotmányos hazafiság megteremtése azonban csak abban az esetben lehetséges, ha az emberi jogok védelmét hangsúlyosan megjelenítő Lisszaboni Szerződés mellett megjelenik az európai pártrendszer és az európai dimenziójú civil szféra is.

Nikos Prentoulis tanulmányában felveti, hogy az európai szintű politikai közösség kiépítése felvetheti a nemzeti állampolgárságokhoz kapcsolódó jogok visszaszorulását.¹⁸ Bár jelenleg pusztán illúzióknak tűnik, mindazonáltal egyfelől az állam és az állampolgár közötti kapcsolat lazítása – a nemzeti identitás feladása nélkül –, másfelől az uniós polgárok politikai jogainak fokozatos erősödése szolgálná legjobban az Unió érdekeit.

Bauböck elméletében Habermas gondolatait a „csoportérzékeny alkotmányos hazafiság” fogalmával fejlesztette tovább, kiemelve, hogy Európa alapértékeként kellene felfognunk a sokszínűséget, lehetőséget adva a különböző etnikai, nemi és kulturális sajátosságot hordozó csoportok számára a képviselőre, illetve önrendelkezésre.¹⁹

Annak ellenére, hogy a legtöbb szerző az európai identitást politikai vagy kulturális kérdések fényében vizsgálja, fontos megjegyezni, hogy létezik olyan irányzat is, amely az európai identitást gazdaságpolitikai szempontból ragadja meg. Jan Hrich például az európai identitás fontos elemeként jelöli meg, hogy az Unió gazdasági lehetőségeket biztosít mind a nagyvárosok, mind a legkisebb települések lakóinak, arányosságot teremtve az életszínvonal tekintetében.²⁰

4. Összegzés

Az Európai Unió válaszüthöz érkezett, a szorosabb európai egység és a lassú dezintegráció között kell választania. Az Európai Uniót hosszú időn keresztül egyszerűen csak Közös Piacnak neveztük. A Közös Piacban a piaci szereplők együttműködésén volt a hangsúly, ennek következtében identitásra, értékekre, egymást összekapcsoló transzcendentális célokra és elvekre nem volt szükség. A huszonhét tagúra bővült Európai Unió működőképessége múlik a nagyobb fokú politikai egységen, amelyben fontos szerepet kapott a többségi döntéshozatal. A demokratikus elvek szerint azonban a kisebbség csak egy nemzeten belül kell, hogy elfogadja a többség akaratát. Szükség van tehát arra, hogy az Európai Unió az európai polgárok közös politikai akaratából nyerje el mind teljesebb mértékben demokratikus legitimitációját, egy politikai közösséggé formálva az Európai Unió népeit.

¹⁸ Nikos PRENTOULIS: On the Technology of Collective Identity: Normative Reconstructions of the Concept of EU Citizenship. *European Law Journal* 7. 2001/2. 196–218.

¹⁹ Rainer BAUBÖCK: Citizenship and National Identities in the European Union. *Harvard Jean Monnet Working Papers* 4/97. 1997.

²⁰ Jan HRICH: A Contribution to the Discussion on the Future Organization of the European Union. *Perspectives: The Central European Review of International Affairs*, 2002/18. 71.